

คอลัมน์ “หอคอยส่องโลก”

ผู้จัดการรายสัปดาห์ ฉบับวันที่ 10-16 มีนาคม 2540

เคียวอิกิ มามา

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์

โทนี่ ดิกเกนชีตส์ (Tony Dickensheets) เป็นครูสอนหนังสือในเมือง Charlottesville มลรัฐ Virginia ประเทศสหรัฐอเมริกา ดิกเกนชีตส์เป็นนักศึกษาระดับปริญญาเอกในสาขาวิชาเอเชียตะวันออกศึกษา (East Asian Studies) เขามีโอกาสเดินทางไปศึกษาในสาธารณรัฐประชาชนจีนและญี่ปุ่น สำหรับในประเทศญี่ปุ่น ดิกเกนชีตส์ใช้เวลา 6 เดือนศึกษาใน Nara University of Education ในระหว่างนั้น เขาอาศัยอยู่กับครอบครัวชาวญี่ปุ่นจำนวน 3 ครอบครัว และแล้วเขาก็พบว่า เคียวอิกิ มามา (Kyôiku mama) มีบทบาทสำคัญต่อการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

นักเศรษฐศาสตร์ชาวตะวันตกมักจะให้ความสำคัญของ MITI หรือกระทรวงการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม (Ministry of International Trade and Industry) ว่ามีบทบาทสำคัญต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จนถึงขั้นที่ว่า MITI เป็นนวัตกรรมด้านสถาบันที่สำคัญยิ่ง เพราะ MITI เป็นสถาบันที่ประสานและผนึกนโยบายการค้าระหว่างประเทศและนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมเข้าด้วยกัน เมื่อสหรัฐอเมริกาเผชิญภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง และมีปัญหาเศรษฐกิจจุ่มเหี่ยวไม่หยุดหย่อนในทศวรรษ 2520 ต่อเนื่องถึงต้นทศวรรษ 2530 ก็มีการกล่าวขวัญถึงการปฏิรูประบบราชการโดยจัดองค์กรที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจเสียใหม่ และมีผู้เสนอให้ระบบราชการอเมริกันมี MITI ด้วย ในประเทศไทย เมื่อการส่งออกเผชิญภาวะถดถอย ข้อเสนอว่าด้วย MITI ก็โผล่ขึ้นมาแจ่มเช่นเดียวกัน คนเป็นจำนวนไม่น้อยเชื่อว่า MITI เป็นสูตรแห่งความสำเร็จ

นักสังคมศาสตร์ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่นศึกษาเชื่อว่า จริยธรรมในการทำงาน (work ethics) มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่น มนุษย์เงินเดือนในสูทสีเข้ม ซึ่งออกจากบ้านแต่เข้าไปทำงาน และกลับถึงบ้านในยามค่ำคืน อยู่เบื้องหลังความสำเร็จทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น คนเหล่านี้ทำงานชนิดไม่รู้จักคำว่าเหน็ดเหนื่อย และทำงานยาวนานถึงวันละ 16 ชั่วโมง

แต่เด็กเกนชิตส์เห็นว่า เบื้องหลังของมนุษย์เงินเดือนในสังคมญี่ปุ่น ก็คือ เคียวอิกิ มามา

สตรีญี่ปุ่นที่เป็นภรรยานอกจากดูแลอาหารการกินและความเป็นอยู่ของสามีแล้ว ยังต้องอุทิศตนเป็นมารดาอาชีพดูแลทุกข์สุขของลูกๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดูแลให้ลูกได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ สตรีญี่ปุ่นมีหน้าที่สอนหนังสือให้ลูกอ่านออกเขียนได้ในยามเด็ก และมีหน้าที่เกื้อกูลให้ลูกสอบเข้าโรงเรียนชั้นดี ยิ่งในยามสอบเข้ามหาวิทยาลัยด้วยแล้ว ยิ่งต้องประคบประหงมเป็นพิเศษ ด้วยเหตุดังนี้ มารดาชาวญี่ปุ่นจึงได้ชื่อว่า Kyōiku mama ซึ่งแปลว่า education mama หรือแม่ผู้ให้การศึกษากลับ มารดาชาวญี่ปุ่นจึงเป็นหุ้นส่วนในการให้การศึกษาแก่ลูกร่วมกับครูที่โรงเรียน สำหรับหญิงญี่ปุ่นจำนวนมาก การเลี้ยงดูและพัฒนาทักษะของลูกเพื่อให้ได้รับการศึกษาและมีงานที่ดีทำ นับเป็นเหตุผลสำคัญของการมีชีวิตสืบต่อไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ลูกเป็น ikigai ของแม่

การที่มารดาชาวญี่ปุ่นเป็น Kyōiku mama หรือ education mama นั้นมิได้เกิดจากวัฒนธรรมและจารีตประเพณีในสังคมญี่ปุ่นเพียงโดดเดี่ยว หากยังเป็นผลจากนโยบายของรัฐบาลด้วย

การศึกษามีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ผู้นำญี่ปุ่นเห็นความสำคัญของการศึกษาตั้งแต่ยุคโตกุกาวะ (Tokugawa, 1603-1868) และมีการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจังในยุคเมจิ ปัญญาชนญี่ปุ่นชูปทบาทของสตรีในการให้การศึกษาแก่ผู้นำและพลเมืองของชนรุ่นต่อไป ด้วยเหตุดังนี้ จึงมีการประกาศนโยบาย ryōsai kenbo (= good wife and wise mother) กำหนดฐานะของสตรีอย่างชัดเจนว่า เป็นทั้งผู้จัดการครัวเรือนและเป็นผู้เลี้ยงดู อบรมเด็กๆ ของชาติ นโยบายดังกล่าวนี้มีส่วนสร้างจารีตอันฝังรากลึกในสังคมญี่ปุ่น แม่ในภายหลัง สตรีญี่ปุ่นมีสิทธิในด้านการศึกษาเสมอด้วยบุรุษ และได้รับการศึกษาสูงขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สตรีญี่ปุ่นส่วนใหญ่จบจากสถาบันอุดมศึกษา แต่การที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปมิใช่เพื่อออกไปหางานทำ หากแต่เพื่อนำวิชาความรู้ไปเลี้ยงดู อบรม และให้การศึกษากลับ Kyōiku mama จึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเทศญี่ปุ่น

จารีตประเพณีและวัฒนธรรมในสังคมญี่ปุ่นมีส่วนสำคัญในการกำกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงด้วย เพราะสังคมญี่ปุ่นวัดความสำเร็จของมารดาจากความสำเร็จทางการศึกษาของลูก หากลูกมีสัมฤทธิ์ผลด้านการศึกษานับสูงส่ง โดยสามารถสอบเข้าโรงเรียนและมหาวิทยาลัยชั้นดี แม้อีกพลอยมีหน้ามีตาและได้รับการยกย่องจากสังคม แม้ว่าแม่ในชาติอื่นๆ จะทำหน้าที่เลี้ยงดูและให้การศึกษากลับลูกไม่ต่างจากหญิงญี่ปุ่น แต่ก็ไม่มีความกดดันจากสังคม

มากเท่าสังคมญี่ปุ่น แรงกดดันของสังคมนี้เองทำให้หญิงญี่ปุ่นต้องอุทิศเวลาแก่การศึกษาของลูกอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุดังนี้เอง Kyōiku mama จึงเป็นปรากฏการณ์เฉพาะของสังคมญี่ปุ่น

ในช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 20 สังคมญี่ปุ่นแปรเปลี่ยนไปอย่างมาก สตรีญี่ปุ่นที่สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษามีมากขึ้น สตรีรุ่นใหม่ชอบชีวิตที่อิสระมากกว่ารุ่นมารดา โดยที่ทัศนคติเกี่ยวกับการทำงานแปรเปลี่ยนไปด้วย ส่วนใหญ่ต้องการทำงานต่อไปภายหลังการสมรส ซึ่งต่างจากรุ่นมารดาในแง่ที่ว่า เมื่อแต่งงานแล้ว ต้องอยู่บ้านเลี้ยงลูกอย่างเดียว โดยต้องเลิกทำงานโดยปริยาย แต่สังคมญี่ปุ่นยังคงต้องการให้มารดาอยู่บ้านเลี้ยงลูก สตรีรุ่นใหม่จึงใช้วิธีเลื่อนการแต่งงานออกไปในอนาคต ผลการสำรวจจาก National Family Survey ในปี 2531 พบว่า อายุเฉลี่ยของสตรีที่แต่งงาน คือ 27 ปี และมีสตรีจำนวนหนึ่งในสามที่ไม่ได้แต่งงานก่อนอายุ 30 ปี การเลื่อนการแต่งงานมีผลให้อัตราภาวะเจริญพันธุ์ตกต่ำลง

ขบวนการปลดแอกสตรีญี่ปุ่น (Women Liberation Movement) ที่เกิดขึ้นอย่างเงิบๆ และอย่างไม่เป็นทางการที่กำลังเป็นอยู่นี้ ย่อมทำให้ Kyōiku mama ค่อยๆ สูญหายไปจากสังคมญี่ปุ่น ผู้นำญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อยหวังเกรงว่า สังคมญี่ปุ่นอาจเจริญรอยตามสังคมอเมริกัน ในข้อที่ว่า สถาบันครอบครัวอาจเสื่อมสลาย ปัญหาเด็กและเยาวชนมีมากขึ้น เมื่อเด็กๆ กลับจากโรงเรียน และไม่พบพ่อแม่ ซึ่งยังไม่กลับจากทำงาน อาจมีวุ่นวายกับเด็กๆ ในละแวกบ้าน ประกอบกิจกรรมที่ไม่สร้างสรรค์ อันเป็นเหตุให้ผลการเรียนตกต่ำ เนื่องจากขาดความเอาใจใส่ในการศึกษา อัตราการประกอบอาชีพอาชญากรรมในหมู่เด็กและเยาวชนมีมากขึ้น และการตั้งครุฑ์ของเด็กวัยรุ่นมีมากขึ้น สังคมญี่ปุ่นไม่เคยมีปัญหานี้ในลักษณะนี้ในระดับที่ร้ายแรง เพราะมี Kyōiku mama คอยกระตุ้นให้ลูกๆ สนใจและเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน

ในอนาคต เคียวอิจิ มาม่า อาจสูญหายไปจากสังคมญี่ปุ่น ผู้ที่ให้ความสำคัญแก่เคียวอิจิ มาม่า ในกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อาจรู้สึกเสียดายหากเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ กระนั้นก็ตาม ยังมีผู้คนอื่นไม่น้อยที่มองบทบาทในทางลบของเคียวอิจิ มาม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายชีวิตอันสดใสของเด็กและเยาวชน เพราะเคียวอิจิ มาม่า บังคับให้ลูกเรียนหนังสือเพียงอย่างเดียว เพียงเพื่อให้สามารถสอบเข้าโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยชั้นดี สำหรับผู้คนในกลุ่มหลังนี้ การสลายตัวของเคียวอิจิ มาม่า มีใช้ความสูญเสียของสังคมญี่ปุ่น

หมายเหตุ คุบทความของ Tony Dickensheets. "The Role of the Education Mama," *Japan Quarterly*, Vol. 43, No. 3 (July - September 1996), pp. 73-78